

ID. FRIVALDSZKY JÁNOS¹**Közép-Európa – Európa közepe II.****Central Europe – The middle of Europe II.****Absztrakt**

Ebben az írásban sajátos történeti, kulturális, politikai, társadalmi fejlődése alapján mutatom be Közép-Európát: a balti államokat, Fehéroroszországot és Ukrajna nyugati felét, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Erdélyt, valamint Horvátországot.

A 2. részben azt kívánjuk megmutatni, hogy Közép-Európa történelmi identitásának karaktere a különbözőségeket szintetizáló egység, amelynek szinonimái a testvériség, a kapcsolatépítés, a társadalmi kommunikáció, a megegyezés, az együttműködés, a föderáció.

Kulcsszavak: Közép-Európa, történelmi identitás, Jagelló-gondolat, V4 országok

Abstract

In this paper the sense of term Central Europe is the joint area of the Baltic States, the western part of Belarus and Ukraine, Poland, Bohemia, Slovakia, Hungary, Transylvania and Croatia, because of that historical, cultural, political and social development.

In the part 2. we want to demonstrate, that the historical identity of Central Europe is the integration of national differences with synonyms: fraternity, connections building, social communication, agreement, cooperation, federation.

Key words: Central Europe, historical identity, Jagiellonian idea, V4 States

¹ E-mail: frivaldszky@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0893-5981

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

KÖZÉP-EURÓPA

EURÓPA ÜRES KÖZEPÉNEK BETÖLTÉSE

A sztyeppe magyarok Kijevnél találkoztak a normannokkal, akiknek vezérei Rurik novgorodi fejedelem helytartói voltak, majd később Álmos vezér tisztjeivé lettek. (Szili, 2003. 43.) Ezzel veszi kezdetét a magyarság és a kijevi Rusz kapcsolata.

A magyarság – ellentétben az évszázadokkal korábban nyugaton letelepedett germánokkal – a Kárpát-medencében nem találta meg a római kultúra élő „szigeteit”: azokat az avarok elpusztították. A magyarok magukkal hozták viszont a különbözőségek egybefogásának művészetét azoknak a népeknek a módján, amelyekkel még a honfoglalás előtt egyesültek. A központi irányítás az egyes népek társadalmi berendezkedését, mindennapi életét nem érintette: csak vezetőik révén voltak és csakis katonai kapcsolatban egymással. (Szekfű, 1935a. 8-9.) A kisebbségmegőrző uralom meghonosítása volt Árpád népének válasza az előtte érkezett nomádokat „fekete lyukként” elnyelő Kárpát-medence kihívására. Miközben több nép őstörténetében testvérgyilkosság szerepel (pl. Romulus és Remus), a magyarokéban Hunor és Magor viszont egymást támogatják. Ez látszik már a székelyekkel, akiket befogadtak, valamint a nyitrai szlávokkal kapcsolatban is, akikkel szövetséget kötöttek. (Frivaldszky, 2014. 126-134, 137.) Szent István mindezt a kereszténység alapjára helyezte végrendeletében az egy-szokású országról. Árpád nomád módra telepítette le népét: szétszórta a törzseket, hogy támadáskor a törzsi híradóláncok kommunikációs rendszere révén egyszerre lehessen egybe hívni őket. A magyarság az ún. kalandozások alatt megszilárdította geopolitikai helyzetét, egyúttal megismerte, hogy a Kárpát-medencében hogyan lehet a nomád államszervezést nem-nomád viszonyokra adaptálni. Az Árpádoknak az a köztudat is súlyt adott, hogy ők Attila utódai, a szakrális királyé, „Isten ostoráé”, „Isten Kardjának” birtokosáé. A magyar uralkodó, pajzsra emeltetése révén „kosmosz ura” lett, mint délkeleti szomszédja is volt, a bizánci császár. (Dümmerth, 1980. 27, 192.) Szent István azonban már a király kötelességeiről ír fiának, nem a népek kötelességeiről az uralkodó iránt, amint a Bíborban-született tette – szintén a fiának. István nyugati értelemben is király: koronáját a pápától kapja. Karoling hagyomány szerint kenik fel királylává, ám mégsem lesz német vazallus, hanem mintegy két császár közt egy harmadik.

A cseh és lengyel királyságok is ekkor alakulnak, de a 12. század végéig még német hűbéresként. A németek pusztítják a szlávokat: délen a karantánokat, északon szorbokat részben, az abodriteket teljesen, leigázzák a szlovéneket. A túlnépesedett német területek lakossága spontán módon nyomul kelet felé és alkot kereskedő telepeket, a lakatlan erdőségekben irtásfalvakat. A lengyeleknek, cseheknek és magyaroknak ez nem volt ellenükre, a német politikai hatalmi terjeszkedést viszont meg kellett állítaniuk. Az Árpád-Piast-Přemysl dinasztiák kora a közös sorsra való ráébredés igen lassú, és sok kudarccal, melléfogással terhes időszak.

Szent Istvántól kezdve az egész Árpád-házi uralom idején a másik megoldandó probléma volt a mindenkori trónöröklés kérdése. A pogány kori klasszikus válasz: az idoneitás,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

az alkalmasság, amelynek intézményesített formája szerint a család legidősebb férfitagja az örökös. A másik, a nyugati elsőszülöttségi rendszer ugyanis feltételezi a közösségirányítás nagyfokú intézményesítettségét, amely mellett csaknem mindegy, hogy milyenek az uralkodó képességei, s hogy mi az életkora.

A németek elleni védelmet erősíti, hogy a magyarok a 11-12. században folyamatosan befogadnak keletről katonáskodó nomád népelemeket, besenyőket, úzokat, majd különféle kipcsak török törzseket. Az országot erősíti az is, hogy Könyves Kálmán megörökli Horvátországot. A keleti szövetségkötési lehetőségeket viszont akadályozza, hogy Lengyelország és Rusz részfejedelemségekre kezd bomlani. A királyfiak mindenestre a környező lengyel, illetve kijevi orosz udvarokban nevelkedtek. II. Béla cseh szövetségben fiainak német királyi, bizánci császári, lengyel és orosz hercegnői házasságot szerez. Azonban „a császárság állandó hatalmi törekvései ütköznek a magyar királyi méltósággal”, (Dümmerth, 1980. 330.) II. Géza ezért a németek ellen a keresztesként érkező franciákkal köt szövetséget. Ebben Szent Lászlót követi, aki francia irányban orientálódott a somogyvári alapításával. A francia gótika Magyarországon emiatt előbb terjed el, mint német földön. Érkeztek „latin” telepések is, kereskedők, iparosok, szőlőművesek, akik még a 15. század közepén is minden külön írásbeli privilégium nélkül saját nyelvükön beszélnek. (Szekfű, 1935a. 12.) A 11-12. században külföldről jött leendő magyar királynék kíséretében érkező lovagok közül is többen itt maradtak és főúri nemzetséget alapítottak. Előbb németek, majd olaszok, végül franciák és spanyolok. A középkori magyar királyság jellemzően „befogadó” volt. Megbecsülték az itt letelepedni és alkalmazkodni akaró idegeneket, az „arrogánsokat” azonban nem kedvelték. (Kristó, 1990. 425-428) II. Gézától megszűnik a gyepűrendszer, jelentős német tömegek jönnek túlnépesedett területekről a néptelen erdőségek hasznosítására. A városlakók egész Kelet-Európában idegen eredetű iparosok és kereskedők voltak, külföldről hozott szakismerettel. A magyar városokban németek, vallonok, zsidók és izmaeliták éltek, a lengyelországiakban németek és már a 11. század óta zsidók.

A király hatalma korlátlan volt, amit patriarchálisan gyakorolt. A királyi döntéseket alapos megbeszélés előzte meg, a kivitelezésnél, a harcban viszont egyszemélyi vezetés érvényesült. A király bírói hatalma is egyszemélyes volt, nem volt mellette tanács vagy a vádlott mellett védő. (Freisingi, 1913. 108.) A király esetleges alkalmatlanságáról a püspökök döntöttek, ezért nekik előkelő származásúaknak kellett lenniük.

A 12. század trónkövetelői Bizáncba menekültek, a magyar Szent Iréné császárnéhoz. Béla herceget Mánuel császár – Szent László unokája – saját gyermekének megszületéséig örökösének nevelte, így magyar királyként már rendelkezett e birodalom irányításának tapasztalataival. A Magyar Királyság III. Béla uralkodása alatt elismert európai nagyhatalommá fejlődött, jövedelme hasonló volt a francia és angol királyokéhoz. Tovább fejlesztette a francia kulturális kapcsolatokat. A bizánci császársággal való egyenrangúságot kifejezve az apostoli keresztet megkettőzve országcímerré teszi. (Kristó, 1984. 1245) A bizánci behatolások ellen Imre király a Balkán felé azonban létrehozott egy kb. 50 km széles, szerb lakosságú befolyási övezetet.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

A 12. század közepétől az eddigi katonai eliten túl is szükség volt királyi fegyveresekre, ezért a király „királyi szervienseket” kreált, akik birtok fejében háborúztak, amely nem volt továbbadható, ellentétben a nyugati hűbérbirtokkal. Sokkal kevésbé is volt a rendszer szabályozva, még az sem, hogy a szervienseknek milyen fegyverzetben kellett a háborúban megjelenniük. (Fügedi, 1986. 75-76.) Nyugaton az egész társadalom szabályozva volt, nálunk több tere nyílt a személyiségnek, ami jó és rossz döntéseket egyaránt lehetővé tett.

II. András feleségének, Gertrúdnak a kísérete túlságosan nagy hatalmat kapott, következménye a királyné megölése lett. A király sok, költséges és alapjában eredménytelen háborút folytatott a lengyelek és a kijeviek ellen. A kamarajövedelmeket ezért zsidóknak és izmaelitáknak adta bérbe. 1222-ben kiadja az Aranybullát, azért vannak, akik azt tartják, hogy a II. Endre kori arisztokrácia szerepe nyugatibb volt mint III. Béla idején, akinek túl nagy hatalma volt. II. Endre hatalmát azonban nem egy intézményes rendi hatalom egyensúlyozta, hanem anarchia gátolta. Hogy mit jelentett ez a tatárjáráskor, az kiderült Muhinál. Németbarátságában a Barcaságot a Német Lovagrendnek adja, majd amikor látja, hogy államot alkotnak az államban, kiűzi őket. A mazoviai herceg hívja be ekkor őket a balti nyelvű poroszok ellen. Ott kiirtják a poroszokat és meghódítják még a letteket és a finnugor észteket is, amivel a Baltikum teljesen németté válik.

IV. Bélához kunok menekülnek a tatárok elől. Neki éppen egy ilyen, nomád harcmodorban nevelődött népre volt szüksége, hiszen a magyarok már nem ezen a módon harcoltak. A főurak azonban a kunokban csak a merániakhoz hasonló, zsarnokoskodó idegeneket láttak. Kötönyt megölik, a kunok szövetségesből ellenséggé válnak.

A kijeviek képtelenek ellenállni a tatároknak. A csernyigovi és kijevi fejedelem IV. Béla királynál keresnek menedéket. 1240-ben Rusz zöme közvetlen tatár fennhatóság alá kerül, az észak-keleti rész, Vlagyimir-Suzdal vazallus lesz, Novgorodot adófizetésre, Halics-Volhíniát adófizetésre és katonaállításra kötelezik. Alekszandr Nyevszkij novgorodi fejedelem a svédek és a német lovagok hódítása ellen tatár segítséget vesz igénybe. Polock, Szmolenszk, Turov, Volhínia viszont a tatárok ellenében viszont inkább a litvánok fennhatóságát vállalják, akiket felszabadítókként üdvözölnék. A pogány litvánok a 13-14. században sorra szerzik meg beházasodással a Rurik-ház fejedelemségeit. Egyikük-másikuk meg is keresztelkedik ortodox hitben. Lvov a 14. században a lengyeleké lesz. A városba sok a német betelepülő, a 14., 15. században több lengyel, illetve litván uralom alatt álló Ruszbeli város kapta meg a német telepeseik révén a magdeburgi városjogot.

IV. Béla menekül a tatárok elől, az osztrák herceg fogságába esik, aki megszarolja. A király a tatárjárást követően nagyszabású várépítésbe kezd ehhez zsidó pénzemberek segítségét is igénybe vette. Magyarország századokon át menedéke volt Európa üldözött zsidóinak, itt a többi hospesekhez hasonló jogállást élveztek. IV. Béla tudatosan igyekezett békés eszközökkel aktív külpolitikát folytatni, leányai kiházasításával lengyel hercegekhez. V. István ifjabb király gyermekeit 1269-ben eljegyezték Anjou nápolyi-szicíliai, illetve Szent IX. Lajos gyermekeivel. A házasságot Németország ellen irányuló szövetség kísérte. 1272-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

ben találkozik a magyar és a szicíliai király. Ez II. Géza, III. Béla politikájának folytatása volt a német hódító törekvések ellen.

A tatárjárás utáni várépítkezések az arisztokrácia erejét növelték meg a királyéval szemben. A főurak is szerviensként vesznek maguk mellé kisebb birtokosokat. A nyugat-hoz képest „az úr többet őrzött meg a despotizmusból, a familiáris a szabadságból.” (Fügedi, 1986. 133-136; Szűcs Jenő, 1981. 333-334)

EGYESÜLÉSI FOLYAMATOK

Károly Róbert az a típusú reformuralkodó, akinek tevékenysége a nyugati struktúra alap-elemeinek átvételére irányul. Jellemzően közép-kelet-európai jelenség egy magyar IV. Béla, egy cseh Přemysl Ottokár vagy Luxemburgi IV. Károly, egy lengyel Łokietek Ulászló vagy III.(Nagy) Kázmér. (Szűcs Jenő, 1981. 333.)

Közép-Európában egyesülési folyamatok indulnak. A 13. század végi kiskirályoktól Károly Róbert visszaszéri a királyi birtokokat. Segítségével Ulászló meghódítja a fehér horvát vislanok Kis-Lengyelországát, majd fővárosukba, Krakkóba teszi át a székhelyét, leányát Károly Róberthez adta feleségül. Nagy Kázmér folytatja apja országegysítő tevékenységét. A még Szent Kinga idejében indult sóbányászattól meggazdagodott Krakkóban lévő jelentős szerepük miatt a zsidóknak kiváltságokat ad. (Gierowski, 1995. 9.)

A Német Lovagrend Lengyelországot és a Litván Nagyfejedelemséget fenyegette, Magyarország a Német-Római Császárság. Ennek kezelését akadályozta a lengyel-cseh viszály. A visegrádi királytalálkozón (1335) Károly Róbert ezért olyan szövetségi rendszert hozott létre, amely útját állhatja a német-római császár nagyhatalmi törekvéseinek. Egyedül a német lovagokkal nem jött létre megállapodás.

Nagy Lajos Lengyelországot külföldről kormányozta, célja Magyarország és Lengyelország egyesítése volt, emiatt engedményeket is tett a lengyel rendeknek. Lánya, Szent Hedvig követte a trónon, az újonnan megkeresztelkedett litván fejedelem Jagelló Ulászló lett a férje. Létrejön a lengyel-litván Krewói unió (1385), s vele Lengyelország nagysága. Az unió rendkívüli tett volt az országok eltérő struktúrája, hatalmas területe és népei különbözősége miatt. A litván uralkodó házasságával régi litván hagyományt követ, a magyar feleség pedig kárpát-medencei szentistváni hagyományt. A Krewói unió felfogható az u. n. „Jagelló gondolat” első megjelenéseként, amely különböző népek, vallások, kulturális és civilizációs hagyományok „szeretettel, harmóniában, egységben” való együttélését jelenti. (Tringli, 2003. 83.; Szokolay, 2004. 47.; Spero, 2004. 54.) Védelmet biztosított Lengyelországnak a nagyhatalommá váló Moszkva terjeszkedésével szemben. Az Anjouk megkísérelték egész Kelet-Európát is egyesíteni. Nagy Lajos valóban hatalmas uralkodó volt, bár erőit elfecsérelte a nápolyi hadjáratában. Ismét bebizonyosodott, hogy Közép-Európának racionális külpolitikai lehetőségei saját területén kívül nincsenek. (Fügedi, 1986. 258.)

Magyarországnak nem kellett többé tartania a Német Birodalomtól. Nagy Lajos 1360-i királytalálkozóján IV. Károly német-római császár és cseh király is megjelenik Nagyszombatban. 1364-ben Krakkóban tart egy további királykongresszust szintén IV. Károly részvé-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

telével. Az 1354-ben Gallipolinál Európában partra szálló, majd folyamatosan előre nyomuló oszmánok veszélye igazán csak a keresztes hadak nikápolyi veresége (1396) után derült ki. Luxemburgi Zsigmond magyar király energiáját azonban német birodalmi kötelezettségei, a konstanzi zsinat, a többes pápaválasztás kötötték le, nem maradt figyelme a közeledő oszmánokra.

A Zsigmondot trónra emelő 1387-i liga a rendiség kialakulása felé vezető első lépés volt: „király és a korona” szövetsége, ahol a „korona” az állam. A királyt és a rendeket Lengyelországban is korona fogja össze, a *Corona regni Poloniae*. Az pedig Európában egyedülálló, hogy Magyarországon csak a Szent Koronával lehet érvényesen koronázni. A magyar Szent Korona-tanhoz hasonló az a cseh felfogás is, hogy a mindenkor Csehország „Szent Vencel házanépe”. IV. (Luxemburgi) Károly idején a magyar Szent Koronához hasonlóan megjelenik a „Szent Vencel Koronája” fogalma is. (Kučera, 2008. 66-68.) A Korona egyfajta transzcendens „ország” fogalomhoz kapcsolódik Közép-Európában, amely egyszerre *szakrális* és *közjogi*, szintetizálva a keleti és a nyugati hatalomszemléletet.

1410-ben Grunwaldnál a lengyelek és litvánok végre nagy vereséget mérnek a német lovagrendre, a régi félelmetes ellenségre. Zsigmond, magyar király létére, mint német császár, sajnálatosan a lovagrend szövetségese volt. Azonban Lublinban 1412-ben I. Jagelló Ulászló lengyel királlyal végül megegyeznek egymás kölcsönös támogatásában. Magyarország királya több esetben is Jagelló-házi lesz. Már az elsőnek, I. Ulászlónak hősi halála Várnánál mintegy szimbóluma lett annak, hogy a két nemzet a nyugati kultúra védője a keletről jövő támadásokkal szemben. Ulászló halála után testvére, IV. Kázmér került a lengyel trónra, ám meg akarta szerezni a szomszéd Cseh- és Magyarország trónját is, a „Jagelló-eszme” nevében. Magyarországon azonban a rendek inkább a több balkáni hadjáratában „törökverő”, nándorfehérvári győző, keresztes seregében minden rendű-rangú lakos egységét létrehozó Hunyadi János fiát, Mátyást koronázzák meg. Mátyás előbb Csehországot, majd Ausztriát akarja meghódítani, ám egyik sem sikerül teljesen. Az előbbi lépés Közép-Európát rombolta, a másodikkal egy idegen régiót próbált integrálni, miközben a török elleni védelmet – bár a magyar rendek szorgalmazták – elhanyagolta. Ugyanez vonatkozik a rivális IV. Kázmér lengyel királyra is orosz határait illetően. I. Zsigmondnak három hadjáratot kellett viselnie a fenyegetően fellépő Moszkva ellen, Szmolenszket mégis elveszti. Ettől kedve állandósul a fenyegetés Oroszország részéről.

Mátyás halála után a rendek a lengyel születésű cseh királyt választották meg II. Ulászló néven a magyar trónra. A török elleni védekezés miatt volt ígéretes ez a választás: a Jagelló-ház országai hatalmas erőt jelentettek, fejlődésük a magyarral sok közös vonást mutatott, kapcsolataik is messzire nyúltak vissza, nyelvi, vallási sokszínűségük egységében még a magyar királyság sokféle népe sem okozhatott problémákat. Egy nagyhatalmi államszövetség képe vázolódott fel. (Kubinyi, 1992. 13-17.) 1500-ban Budán a Jagellók azonban megkötöttek egy magyar-lengyel-francia szövetséget az osztrák és spanyol Habsburgok ellen. Hogy a nyugat-európai szintéren való fellépéstől a Jagellók mit vártak, nem tudni. Viszont válaszul I. Miksa német-római császár szövetséget kötött a lengyelek

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

ellen a Német Lovagrenddel és az orosz cárral. Hogy ezzel felhagyjon, 1515-ben II. Ulászló magyar és cseh király és I. Zsigmond lengyel király Bécsben kénytelen volt kettős házassági szerződést kötni vele. 1514-ban kitört a Dózsa-felkelés, amit a főurak példátlan kegyetlenséggel vertek le, kollektív bosszút állva a jobbágyságon. Ekkor született Werbőczy Hármaskönyve is, amely a politikai nemzetet a Szentkorona-eszmével ugyan összeforrasztotta, a népet azonban kettészakította. (Szekfű, 1935b. II. 591)

EURÓPA KÖZEPÉT FELMORZSOLJÁK

1526-ban az oszmánok hatalmas katonai erővel törtek Magyarországra. Még Mátyás serege sem lett volna elegendő ellenük, legfeljebb egy Jagelló államszövetség, amely végül nem jött létre. Szó sincs arról, hogy e kor anarchikus és züllött lett volna, s ez okozta volna a tragédiát. Mohács 1526-ban annyival is súlyosabb volt Muhinál, hogy a király is odaveszett. (Tringli, 2003. 108.) Ezzel a lengyelek is végleg elvesztik a magyar, illetve cseh trónra való jogukat.

Magyarországon Szapolyai Jánost koronázzák meg, majd egy év múlva I. Ferdinándot annak hiú reményében, hogy a németek segíteni fognak a török ellen. Ezzel két legitim királya is lesz Magyarországnak, eggyel több a kelleténél. Ebből a kettős királyválasztásból származtak ugyanis a következő századok nyomorúságai. Szapolyai koronázott király léte „vetette el magától a szemérmet” s kéri fel az ősi ellenséget országa megtámadására. Ez meg is történik, s „János király Mohácsnak véres síkságán hódolt Szolimánnak.” (Szekfű, 1935b. III. p. 23.) A lengyel I. Zsigmond is „örök béke” szerződést köt a szultánnal, amit eddig keresztény uralkodó még meg nem tett, s itáliai ügyekkel kezd foglalkozni. Szövetséget köt Szapolyai Jánossal, ez feleségül veszi a leányát, Jagelló Izabellát.

A Kárpát-medence oda jutott, mint a magyarok bejövetele előtt volt: Két birodalom végvidéke lett 150 évre. Magyarország keleti fele oszmán hűbéres lett, nyugati fele a Habsburg Birodalom afféle gyeplője. A magyar vitézek azonban megmaradtak törökellenességükben. Nem fordul elő – mint a szerbeknél – hogy oszmán zsoldba álljanak. (Szekfű, 1935b. III. 25.) Szekfű Gyula szerint a magyarságnak a török ellen folytatott küzdelme példa nélkül áll az emberiség történetében. Csak egyetlen világtörténeti jelenség hasonlítható hozzá: Róma provinciáinak védekezése a barbárok ellenében. „Mögöttünk Európa zavartalanul folytathatta az evolúciót, melyből új világ állott elő.” A királlyal, mint az egység központjával megélt korábbi szoros kapcsolat az egyszerű emberek szintjén most végvári méreteken éled újjá. „Magyar végváriak közt lázadás, fegyvelemsértés soha nem fordult elő, nem úgy, mint vallonok és németek vagy török janicsárok közt. A magyar katonaság tisztjeivel összeforradva egyetlen instrumentummá vált, mely gépszerű biztonsággal indult el, az adott pillanatban, a török védelmi vonal ellen.” (Szekfű, 1935b. III. 226.) Zrínyi Miklós szigetvári hősi ellenállása egy elnyomó birodalommal szemben példaképpé vált. A szét-szabdalt országban a históriás énekmondók, mint amilyen Tinódi Lantos Sebestyén is volt – tartották fent a hírek kommunikációját, a hőstettek példáit felmutatva.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

A magyar állam egységéért Fráter György tesz egy magányos, ezért tragikus kísérletet, majd létrejön az Erdélyi Fejedelemség, bár külön erdélyi azonosságtudat nélkül, hiszen nem a vajdaság kiterjesztése, hanem a Keleti Magyar Királyság „beszűkülése” folytán született meg. Annyiban volt az egység jele, hogy – ellentétben más államokkal, – a fejedelmek választását nem kötötték valamely valláshoz. Oszmán vazallus volt, ám mégsem vált a Balkán részévé. (Sashalmi, 2007. 398-402.)

II. Zsigmond Ágost alatt, 1569-ban jön létre a lublini unióval a királyi köztársaság, a *Rzeczpospolita*. Litvánia és Lengyelország egysége szorosabbá vált: közös intézmények jöttek létre, valamint csatolt területeik között. Jogrendjük nagyon hasonlított a magyar és cseh jogrendre, leszámítva a *liberum vetot*. Ennek intézménye azt célozta, hogy mindenkor egységes akarattal jöjjenek létre a döntések. A kollektívizmus etoszáét fejezte ki. Rokon az orosz „szobornosztj” gondolatával, amely a hittel kapcsolatos egyhangú döntésekre vonatkozott. Ez a „mindenki”-elv a bizánci liturgiát követők révén kerülhetett az unióba.

1572-ben, a Jagelló ház kihaltával lengyel köznemesség Báthory Istvánt választja lengyel királlyá, Erdélyt onnan kormányozza. Feleségül vette Jagelló Annát; egyike lett a legnagyobb lengyel királyoknak. Katonai sikerei külsőleg és belsőleg is megerősítették a lengyel államot. Lengyelország segítségével akarta felszabadítani Magyarországot az idegen uralom alól. Először Moszkvát akarja megállítani, hogy a lengyeleknek ne legyen a hátában, majd lengyelekkel megtörni az oszmánokat, végül kiűzni a németet. Megreformálta ezért a lengyel hadsereget, s több ezer főnyi magyar zsoldos sereget toborzott hozzá. Három hadjáratot vezetett Rettenetes Iván ellen, aki békét kért. Báthory azonban teljesen le akarta verni az orosz cárt, aki ekkor XIII. Gergely pápához fordult azzal, hogy népével áttér a katolikus hitre. A békét megkötötték, de a cár nem tartotta meg ígéretét.

1596-ban az egység következő lépéseként létrejön a breszti vallási unió. Ez az unió különíti el az ukránokat és beloruszokat végleg az oroszoktól, létrehozva az „Unitus-Kelet-Európát.” A szabad királyválasztások korában a lengyel királyi jog egyre szűkül a választási alkukkal, *pacta conventák*kal.

Rudolf alatt elkezdik az ország új, németes átalakítását is, ám a Habsburg-Monarchiában Magyarországon volt a legerősebb a rendiség, így az abszolutizmust nem lehetett bevezetni. A 16. században kialakult egyensúlyt Magyarország három része közt az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratai ugyan mindig felborították, ám a 17. század nemcsak a szakítások, hanem kiegyezések évszázada is. (Pálffy, 2014. 19.) A birodalmaknak való alávetettség irtózata alterált az egységkereséssel.

Basta katonai rémuralmának Bocskai István ellenállt, megverte Bastát s erdélyi fejedelmé lett. Király nem akar lenni, viszont a Zsitva-toroki illetve a Bécsi béke pontjai közé a magyar vallásszabadságot is beveteti. Bethlen Gábor a Harmincéves háborúban már meghódította Magyarországot és kezében is volt a magyar korona, de a török Erdélyt nem engedi a kezéből. 1621/22-ben a Nikolsburgi békében, s utána a soproni országgyűlésen megtörténik a magyar elit kibékülése is. A Habsburg-udvarnak rendi kiváltságokat garantáló koronázási hitleveleket kellett elfogadnia. Ez akadályozza meg, hogy Magyarország

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

Csehország sorsára jusson, amit 1620-ban felszámolnak, ami később identitását is befolyásolta. Bethlen sikerein felbátorodva I. Rákóczi György III. Ferdinánd ellen két hadjáratot visel. Pázmány Péter mindent megtesz kedvéért, csak hogy Rákóczi ne hozzon oszmán hadakat az országba. A Linzi békét követő 1646/47. évi pozsonyi országgyűlésen a katolikus és protestáns elit ismét kibékült. A továbbiakban Pázmány Péter, Esterházy Miklós és Zrínyi Miklós Magyarország egyesítésén dolgozik, ám az 1664-i Vasvári béke végleg bebizonyítja, hogy a Habsburg Birodalom és a magyarság érdekei nem azonosak.

1605-ben Lengyelország beavatkozik az ál-Dimitrij (1581-1606) fellépése kapcsán az orosz trónutódlási válságba, eléri legnagyobb kiterjedését. A sok háborúban azonban meggyöngül, a bárki nemes által kimondható *liberum veto* tényleges és sorozatos kimondása kiszolgáltatja az ellenségeinek. A lengyel állam Fekete-tengeri vidékén élő vegyes összetételű, ortodox lakosság alkotja a határvédelmet, a *Zaporozsjei Szics*-et. Bogdan Hmelnickij a lengyelek ellen fellázadt. A cár segítségét kérik, ám az oroszok a területet bekebelezik.

Bár Bocskai István, Bethlen Gábor is tárgyaltak róla, többé mégsem valósult meg perszonáluniós kapcsolat Erdély és a lengyel állam között. II. Rákóczi György fegyveresen próbálkozott vele, de csúfos kudarc érte.

Sobieski János lengyel nemzeti király 1683-ban felmenti seregével Bécsset, majd a törököt a pápa által létre hozott nemzetközi Szent Ligával Esztergomig űzte. Ez volt kezdete Magyarország felszabadításának. Egyedül a pápa-ellenes, „gallikán” XIV. Lajos nem csatlakozott, hanem hátra támadt a Habsburgokat. Az Oszmán Birodalom európai birtokait így francia szövetségese mentette meg. A pápaság volt kezdeményező és vezető a felszabadításban, a német birodalom végrehajtó szerepet töltött be, ám fosztogatásait legfeljebb, ha a tatárokéi múltak felül. A magyarság pénzzel és a huszársággal vett részt a hadjáratban. (Szekfű, 1935b. IV. 220-227.) A Magyarország felszabadítása alatt felkelt Thököly Imre kifejezetten törökbarát volt, lengyel királyságot is akart szerezni. A 1681. soproni diétán jött létre a mozgalmát lezáró kiegyezés. I. Lipót a visszafoglalt országot saját szerzeményének tekintette, s abszolutista módon kezdte átalakítani. II. Rákóczi Ferenc nemzeti egységet hozott létre, szabadságharca mégsem győzött. 1711-ben a Szatmári béke és az 1715-ig tartó pozsonyi diéta volt az esemény, amelyen az elit nyertese lett a következő kiegyezésnek.

A töröktől elpusztított, majd visszafoglalt terület magyar lakossága helyére idegen nemzetiségek települtek. Közép-Európában ebben a korban jelentkezik a második jobbágyság. Ennek oka a nyugati exportra termelés, amellyel Magyarország szarvasmarhát hajtott lábbon nyugatra, Lengyelország pedig balti kikötőkön át gabonát exportált, ami visszavetette az ipart Közép-Európában. Magyarországon a polgárság nagy többsége etnikailag nem volt magyar. Lengyelországban az ukrán és litván lakosság zömmel a falvakban lakott, a zsidók létszáma és befolyása a 17. század közepéig folyamatosan nő. Évszázadokon át itt élt a világ legnagyobb zsidó diaszpórája. Érdekvédelmi szervezetekbe tömörülhettek. Belső

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

autonómiával is rendelkező hitközségük szabályos parlamentként működött. (Gierowski, 1995. 9-11)

A Zaporozsjei Szicsból, Perejaszlavból, Csernyigovból és Kijev keleti feléből Hetmanátus alakul. Iván Mazepa hetman önállósági törekvését Nagy Péter cár leveri és beolvasztja őket az abszolutisztikus monarchiába.

Lengyelország a 18. századra a Nyugat és Kelet harapófogójába kerül a szászok, svédek és az oroszok közt. A lengyel főurak közül ki ehhez, ki ahhoz a külső hatalomhoz fordul, végül 1795-ben felosztják.

Mária Terézia abszolutizmusában a kettős vámrendszer elsorvasztja a magyar ipart, a cigány törvény a munkamegosztásba beépülő cigányok, a madéfalvi veszedelem meg a katonáskodó székelyek szabadsága elleni merénylete volt. Politikája következtében a magyar lakosság tömegesen vándorolt ki Erdélyből, helyébe románok költöznek be.

A Rzeczpospolita felosztva, a Magyar Királyság – bár saját kormányzattal – egy idegen birodalom része. Magyarországnak nem volt lehetősége többé saját identitását megélni. Ezt lakossága a két évszázaddal későbbi trianonihoz sokban hasonló súlyos traumaként élte meg.

A NACIONALIZMUS MÁMORÁTÓL A KIS ÁLLAMOK NYOMORÚSÁGÁIG

A felvilágosodott II. József a latin helyett a németet akarta államnyelvvé tenni. E hatalmi fenyegetést a magyar nyelv ellen megtétette J. G. Herder jóslata a magyar nyelv eltűnéséről. Nyugatról, ahová vigyázó szemünket vetettük, így vetették vizsályt Közép-Európa soknyelvű népei közé, amelynek európai funkciója az egységhez kötődött. Az egység szétbomlása a „nyelvek összezavarása” eredménye. Addig többnyelvű városok, vidékek éltek békésen úgy, hogy mindenki tudta a többiek nyelvét is. Most elkezdődött a hagyományos magyar nemzeti értékek összegyűjtése, s a másoké fölé helyezése. A nyelvújítás során mind a magyar nyelv modernizálásáért küzdök, mind a változtatásokat ellenzők egyformán a herderi jóslatot akarták elkerülni. A nemzetiségi nyelvek is átmennek a nyelvújításon. A szlovák nemzeti ébredés kifejezetten fenyegetőnek tűnt: Ján Kollár híres szonettjében egy nagy szláv birodalomról álmódott. Wesselényi Miklós felajánlja a dunai monarchia federalizálását, ám ő is elveti a nemzetiségi nyelvhasználatot.

A Habsburg-uralkodók kezdte reformok kezdeményezését a 19. század elején egy széleskörű párbeszédre alapuló magyar társadalmi megmozdulás vette át. A reformkorban Magyarországon elit és társadalom olyan egysége jelent meg, amely európai viszonylatban kiemelkedő volt. (Erdődy, 2014. 22)

Hosszú ideig Galícia mellett Magyarország a legfőbb zsidókat befogadó ország. Elég volt nevet változtatni, magyarul megtanulni és magyarrá lett bárki. A zsidóság Magyarországon gyorsan magyarosodott, – mert a magyar liberális nemesség toleranciája vonzotta őket – pedig az lett volna a logikus, ha az uralkodóház nyelvéhez hasonultak volna. Löw Lipót rabbi nyíltan azt hirdette, hogy zsidóság már nem nemzet, csak vallás. Elsősorban Budapest vált az asszimiláció helyévé, a kapitalizmus és az új városi kultúra központjává.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

A lengyel államiság megszűntével az irodalom maradt a nemzeti identitás megélésének egyetlen lehetősége. Szabadságharcaikban magyarok és lengyelek támogatták egymást: *Polak, Węgier, dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki*: Lengyel és magyar: csatában is, borozásnál is *unokatestvérek*. Adam Czartoryski, az 1830-as lengyel forradalom vezére emigránsként megfogalmazza egy államszövetség gondolatát is a német és orosz terjeszkedés közé szorult népek számára. 1849 után Kossuth, Klapka György és Nicolae Bălcescu is érdeklődött a terv iránt. (Romsics, 2008. 42-44.)

Az 1867-i osztrák-magyar kiegyezés inkább csak betársulás volt egy nyugati típusú birodalomba. Egyenes következménye volt a boszniai annexió, vele Szarajevó és részvétel a Világháborúban.

A századvégen a cigányság felé is figyelem fordul, megkezdődik letelepítésük. 1900-ban abszolút számokban Varsó (lakosságának 34,3% zsidó) után Budapest volt a legnagyobb zsidó város (23,6%). (Prepuk, 2013. 146.) A nemzeti liberális konszenzusos diskurzus, amely a magyar alkat Nyugat és Kelet közötti közvetítő, szintézissteremtő, asszimiláló képességét hangsúlyozza, a birodalmi gondolkozás megerősödésével kezd elapadni. Ady Magyarországot a Kelet és a Nyugat közt „mászáló” Komp-országnak nevezi. Azóta is számtalan vita tárgya volt, hogy vajon melyik „parthoz” tartozik ez a „komp”. Az egyikhez sem, a kommunikációt biztosítja *mindkettő* közt. A magyarországi zsidóság erősen magyar érzelmű volt. Bár a cionizmus magyar gyökerű volt, a hazai zsidók nemcsak a századelőn, hanem később, a zsidótörvények idején sem mutattak nagyobb fogékonyságot iránta. Trianon után Szlovákia és Kárpátalja zsidó népessége lojális volt az elnyomott magyarsághoz, sőt, Romániában nyíltan magyarnak vallotta magát.

Azokat a magyarországi nemzetiségeket, amelyeknek volt határon kívüli „anyaországuk” (szlovákok, románok, szerbek, horvátok), 1918-ra már semmi sem tarthatta vissza a velük való egyesüléstől. Amelyeknek viszont nem volt, azok magyar-érezelműek voltak: a délvideki bolgárok, erdélyi örmények, kárpátaljai ruszinok, szepesi szászok, a svábok és a zsidók. A megszülető nemzetállamok ugyan megvalósították ideiglenesen a nemzeti szabadságot, de nem a békét. Úgy vélték a Párizs-környéki békék antant-politikusai, hogyha nemzetállamok sorát alakítják ki, az majd „*cordon sanitaire*” lesz Németország és a bolsevik Oroszország közt.

Magyarország elcsatolt területein az új hatóságok sokkal rosszabbul bántak a magyarokkal, mint azok korábban a kisebbségekkel. A „középosztály” menekül az anyaországba, ám az állásokban zsidó többséget talál. Ennek eredménye lett a „*keresztény őrségváltás*”, s a „*numerus clausus*” törvény, amely a zsidó egyetemi hallgatók létszámát korlátozta. A szentistváni befogadó, többnemzetiségű Magyarország Trianonnal homogén, kirekesztő nemzetállammá alakult.

A három birodalomba széttagolt lengyelség egymással olyan szoros kommunikációt tartott fenn, hogy a Nagy Háború végére több százezres lengyel hadsereg állt fegyverben. Józef Piłsudski a beloruszok és ukránok bevonásával a „Jagelló gondolat” szellemében többnemzetiségű, antiszemitizmustól, szélsőségektől mentes Lengyelországot kíván létre-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

hozni. (Heiszler, 1992. 18-20.) Katonai kudarc után felvetett később egy szélesebb körű föderációs javaslatot is Közép-Európa számára, az *Intermarium*-tervet. Több magyar író is figyelmeztet a pángermán és pánszláv veszélyre, külföldi politikusok pedig arra, hogy a szétagolt Közép-Európa életképtelen. Németh László kárhoztatja a nyelvújítást, és hogy a magyarság „német példa nyomán önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni.” Sorra születnek közép-európai konföderációs elgondolások. Mindezeket megelőzi Coudenhove-Kalergi cseh gróf egész Európára kitékintő Páneurópai Unió terve (1926). Alapeszméje az volt, hogy a testvériség eszméjének a valóra válásához a föderalizmus vezet. (Romsics, 2008. 55.)

A születő Szovjetunió Németországgal versenyben 1945-re megszállja egész Közép-Európát. A II. Világháború után az etnikai tisztogatás, népek ki- és áttelepítése addig elképzelhetetlen méreteket ölt. Bebizonyosodott a kisállamok nyomorúsága. (Bibó, 1986; Kučera, 2008. 39, 50.)

A Szovjetunió bevezeti Kelet-Európában saját társadalmi rendszerét, benne a média központi irányítását. A lakosság máig ható gyakorlatot szerez egymás közt a virágnyelvben, szamizdat kiadványok készítésében, a szélsőségesen manipulált szövegekből a tények kihüvelyezésében, a kritikai média-használatban – ellentétben a Nyugattal, ahol az újságban leírtakat színtiszta, tudományos igazságként kezelik.

1956-ra a szovjet vezetés elbizonytalanodik. Magyarországon is keresik a kibontakozást az értelmiségiek és egyetemisták szervezetei. A budapesti műegyetemisták október 22-én, külső munkás- és értelmiségi küldöttségek részvételével tartott nagygyűlésükön olyan határozati pontokat fogadtak el, amelyek nemcsak a másnapi több százezres tüntetés – majd fegyveres felkelés és szabadságharc – kiváltói lettek, hanem amelyeken a munkástanácsok mind a szocializmustól, mind a kapitalizmustól eltérő társadalmi viszonyok megvalósítását célzó követelése is alapultak. A létrejött testvériség nemcsak a nemzetben volt érvényes, hanem az ellenségre is kiterjedt. (Frivaldszky 2017 20-39, 289.)

Habsburg Ottó – 1972-től Coudenhove-Kalergi után a Páneurópai Unió elnöke – az egyik kezdeményezője volt annak az 1989-i soproni „Páneurópai pikniknek”, amely az első lépés volt a berlini fal ledöntéséhez. Nem sokkal később Romániában a Ceaușescu-rendszert elsöprő mozgalmat is éppen a magyar kisebbség indítja meg. Ez a mozgalom a benne résztvevő magyarok és románok szoros kapcsolatára épült. Antall József kezdeményezésre jött létre *1991-ben a Visegrádi együttműködés*, amelynek tagjai ma Magyarország, Szlovákia, Csehország és Lengyelország.

KÖZÉP-EURÓPA, MINT LEHETŐSÉG

A rendszerváltozás után, 1989-ben nem teljesült az a várakozás, hogy a kelet-európai országok Európai Unióba történő csatlakozása a nemzeti ellentéteket súlytalaná teszi. „Világosan kiderült, hogy valamiféle új közép-európai szintézishez nemzetállamok útján nem lehetett eljutni, és nem is jutottunk el, s ezzel ebben a térségben a felvilágosodási-forradalmi eszméket véglegesen megdőltnek tartom.” (Kučera, 2008. 54.) Valójában Kö-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

zép-Európa jelenkori problémáit e régió identitásának figyelembe vételével lehet csak megoldani.

Az látszik, hogy Nyugat-Európának azt az előnyét, hogy több száz évvel előtte s egy korábbi kultúrára épülve jött létre, Közép-Európa nem tudta napjainkig sem kiegyenlíteni. *Felülről* jött reformokkal folyamatosan adaptálta a maga számára a Nyugaton *alulról* létrejött kormányzati intézményeket, amelyek még csak átvehetők lennének, de nem az az antropológiai struktúra, amely őket létrehozta.

A kultúra vívmányai folyamatosan Nyugatról érkeznek. Meg lehet figyelni egy Kelet felé ereszkedő, intellektuális javakat továbbadó „lejtőt” Európa szimbolikus térképén. A Közép-Európa-gondolat jó részét a lejtőn elfoglalt helyen való versengés adja, amennyiben elfogadjuk azt a nyugati versenyszabályt, hogy ami valamely földrajzi nagy-régiónak értéket ad, az csakis a tudás.

Az egész Közép-Európának a kora középkortól a mai napig viszont az volt a feladata és funkciója, hogy Nyugat-Európát megvédje a keleti támadásoktól. Közép-Európa identitása a különbözőségeket szintetizáló egységben ragadható meg, amelynek szinonimái a sokaságban való egység, a testvériség, kapcsolatépítés, társadalmi kommunikáció, megegyezés, együttműködés, föderáció. Ezért szükséges feléleszteni egyfajta „közép-európai tudatot”, amihez azonban történelmi *kiegyezésre* van szükség a régió minden nemzetével. (Kučera, 2008. 144.) Amihez „Lengyel-Litvánia és Magyar-Horvátország utódnépeinek is meg kell kötniük a maguk római szerződését” (Banai-Lukács, 2011. 199.) A Jagelló-eszme a nyelvek, vallások, kultúrák sokszínűségén alapuló nagyvonalú integrációt hirdet, s mint ilyen szemben áll minden birodalmi gondolkozással. A Jagelló-állam a Nobel-díjas lengyel költő Czesław Miłosz szerint sem volt birodalom, hanem éppen a birodalom antitézise. (Pálfalvi, 2013.) Az egymáshoz való közeledéshez mindenek előtt szükség van *megegyezéskészsége*re. Az egységkeresés feltétele ugyanis éppen az, hogy megtisztuljunk nemzeti előítéletektől, mítoszainktól és fikcióinktól, hogy megtapasztaljuk, „mindig végtelenül felszabadító érzés a mások szemével nézni önmagukat.” (Kučera, 2008. 144.) A jövő Közép-Európájának elsősorban szellemi képződménynek kell lennie, amely az európai keresztény örökségből sarjad ki, ezen azonban nem valami klerikalizmust értve. (Kučera, 2008. 63.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Banai Miklós-Lukács Béla: A Kárpát-medence egysége. Budapest, 2011.
2. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Magvető, 1986
3. Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Panoráma, 1980
4. Erdődy Gábor: Konzensuskeresés és a kompromisszumkötés kultúrája a magyar liberális politikai elit gyakorlatában. Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 2014.
5. Freisingi Ottó: I. Frigyes tettei. Athenaeum, 1913.
6. id. Frivaldszky János: Közép-Európa születése. Jászsági Évkönyv, 2014.
7. id. Frivaldszky János: A jövő mérnökei, BME, 2017.
8. Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Magvető, 1986.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2017. X. évfolyam 3. szám

9. Gierowski, Józef: Polin. A lengyelországi zsidók a XVII-XVIII. században. Múlt és jövő, 1995/3.
10. Heiszler Vilmos: A nemzet atyja, avagy egy diktátor, aki csak hadügyminiszter maradt: Józef Pilsudski. Beszélő, 1992/36.
11. Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116-1241). In: Magyarország története. Akadémiai, Budapest, 1984.
12. Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények 1990/4.
13. Kubinyi András: Európa és Magyarország 500 évvel ezelőtt. História 1992/5-6.
14. Kučera, Rudolf: Közép-Európa egy cseh politológus szemével. Budapest, 2008.
15. Pálfalvi Lajos: Menekülés Utópiából a történelembé. Minszk. 2000, 2013/10.
16. Pálffy Géza: A hosszú 17. század új megvilágításban – A kiegyezések és kompromisszumok évszázada? Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2014.
17. Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században. Jegyzetekkel kiegészítve, Csokonai, 1997/ 2013.
18. Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Osiris, 2008.
19. Sashalmi Endre: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000-1800. Pécs, 2007
20. Spero, Joshua B.: Bridging the European Divide: Middle Power Politics and Regional Security. 2004.
21. Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle, 1935/1.
22. Szekfű Gyula: Magyar történet. Budapest, 1935
23. Szili Sándor: Az „eurázsiai” történeti paradigma. Aetas, 2003/1.
24. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Történelmi Szemle 1981/3.
25. Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi, 2004.
26. Tringli István: Az Újkor hajnala. Budapest, 2003.